

Ks. Henryk Borcz (Przemyśl)

Premisla Christiana
(2010/2011) t. 14, s. 65-87

SUFRAGANA PRZEMYSKIEGO BISKUPA WOJCIECHA TOMAKI POGRZEB POD SPECJALNYM NADZOREM (8-9 LUTEGO 1967)

W poniedziałek 6 lutego 1967 r., wczesnie rano, zmarł w Przemyślu znany i powszechnie szanowany biskup pomocniczy przemyski Wojciech Tomaka (1875-1967). Jego śmierć przyszła dosyć niespodziewanie, gdyż zmarły, (choć był już w bardzo podeszłym wieku, liczył bowiem 92 lata) cieszył się ciągle dość dobrym zdrowiem i jeszcze na kilka tygodni przed zgonem spełniał uroczyste posługi biskupie. Wiadomość o śmierci seniora prezbiterium przemyskiego (68 rok kapłaństwa) a zarazem najstarszego polskiego biskupa, okryła żałobą całą diecezję. Eksportację do bazyliki katedralnej jego doczesnych szczątków z domu kapitulnego (gdzie zmarły przez ostatnie lata życia mieszkał i gdzie zakończył życie) zaplanowano na środę 8 lutego, zaś uroczystości pogrzebowe na czwartek 9 lutego. Na pogrzeb otaczanego powszechną sympatią pasterza wybierali się gromadnie kapłani diecezjalni i zakonni, oraz wierni z całej diecezji. Do Przemyśla, pomimo niesprzyjającej zimowej pogody, przybyć miało także kilkunastu biskupów z całej Polski, jak również przedstawiciele sąsiednich kapituł katedralnych.

1. Sylwetka biskupa W. Tomaki

Biskup Wojciech Tomaka urodził się 27 lutego 1875 r. w Trzebowniku k. Rzeszowa w diecezji przemyskiej (obecnie diecezja rzeszowska), jako syn Jana i Franciszki z domu Szary¹. Po ukończeniu presti-

¹ S. GÓRECKI, *Śp. Biskup sufragan dr Wojciech Tomaka (1875-1967). Wspomnienie pośmiertne*, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 53(1967), z. 3, s. 61-71; T. ŚLIWA, *Tomaka Wojciech (1875-1967) biskup sufragan przemyski, katecheta* [w:] *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 7, red. L. GRZEBIEN, Warszawa 1983, s. 315-318; P. NITECKI, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 209.

zowego gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie i maturze odbył w latach 1895-1899 studia w Seminarium Duchownym w Przemyślu. Po święceniach kapłańskich, które otrzymał 8 czerwca 1899 r., pracował przez 2 miesiące jako wikariusz w parafii Połomia k. Strzyżowa a następnie przez jeden rok w Łące niedaleko Rzeszowa, skąd jesienią 1900 r. ówczesny ordynariusz przemyski św. Józef Sebastian Pelczar skierował go na studia specjalistyczne do Rzymu. Ks. Tomaka studiował na Papieskim Uniwersytecie Gregorianum wpraw przez jeden rok teologię a następnie prawo kanoniczne, uzyskując 3 lipca 1903 r. doktorat².

Po powrocie do diecezji i niespełna dwumiesięcznym wikariacie w parafii Odrzykoń koło Krosna został 1 października 1903 r. mianowany kapelanem ordynariusza biskupa J.S. Pelczara (był nim przez 2 lata do 1 października 1905 r.). W październiku 1905 r. otrzymał stanowisko prefekta i profesora prawa kanonicznego w Instytucie Teologicznym w Przemyślu. Obowiązki te pełnił do 1909 r., ucząc równocześnie religii w dwóch przemyskich szkołach średnich i czynnie angażując się w pracę społeczną w ramach Związku Katolicko – Społecznego, założonego w r. 1906 przez biskupa J.S. Pelczara. Od r. 1911 do 1926 dodatkowo był dyrektorem prywatnego Seminarium Nauczycielskiego PP. Benedyktynów w Przemyślu. W 1923 r. biskup J.S. Pelczar zlecił mu wykłady z katechetyki i pedagogiki w Instytucie Teologicznym a także ponownie zamianował go prefektem w Seminarium Duchownym (do 1933 r.). W r. 1929 został wizytatorem szkół średnich w Przemyślu i członkiem Rady Szkolnej Powiatowej. Już od roku 1916 zatrudniony był jako referent w Konsystorzu Biskupim w Przemyślu. W latach 1926-1934 był oficjałem sądu biskupiego. Z kolei w latach 1942-1945 i 1950-1966 był prezesem Sądu do spraw małżeńskich II instancji³.

Przez kilkanaście lat ks. W. Tomaka był moderatorem Sodalicji Mariańskiej a od 5 lutego 1934 r. także asystentem kościelnym Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej (poprzednio był sekretarzem jej organizacji młodzieżowych). W jesieni 1937 r. zamianowany został kuratorem nowo erygowanego Instytutu Wyższej Kultury Religijnej w Przemyślu. Uczestniczył dwukrotnie w międzynarodowych Kongresach Eucharystycznych: w Wiedniu w 1912 i w Dublinie w 1932 r. Brał udział w kwietniu 1938 r. w kanonizacji św. Andrzeja Boboli w Rzymie.

Należał do Stronnictwa Narodowego, z którego mandatu kandydował w roku 1919 do pierwszego sejmiku Rzeczypospolitej Polskiej, lecz nie został wybrany. W następnych wyborach był kandydatem tegoż ugrupowania do senatu, ale także nie otrzymał wystarczającej liczby głosów. Jednak-

² S. GÓRECKI, *Śp. Biskup sufragan dr Wojciech Tomaka (1875-1967). Wspomnienie pośmiertne*, s. 62.

³ T. ŚLIWA, *Tomaka Wojciech (1875-1967) biskup sufragan przemyski, katecheta*, s. 316.

że, kiedy w roku 1923 opróżniło się krzesło senatorskie nie przyjął przysługującego mu mandatu. Jeszcze przed I wojną światową przez kilka lat należał do zarządu Miejskiej Kasy Oszczędności w Przemyślu. Po jej zakończeniu pracował przez kilka lat w zarządzie Składnicy Kółek Rolniczych.

W roku 1924 ks. W. Tomaka został członkiem przemyskiej kapituły katedralnej a 9 marca 1938 jej prepozytem. W uznaniu zasług 22 lipca 1925 r. papież Pius XI odznaczył go godnością prałata domowego, zaś bullą z 25 listopada 1933 r. mianował biskupem tytularnym Helenopolis i sufraganem diecezji przemyskiej. Jego konsekracja odbyła się 21 stycznia 1934 r. wraz z ingresem do katedry nowego ordynariusza przemyskiego bp. Franciszka Bardy. Od 5 lutego 1934 do 13 listopada 1964 r. był wikariuszem generalnym. W okresie II wojny światowej pozostał w prawobrzeżnym Przemyślu po okupacją sowiecką, sprawując faktyczne rządy w tej części diecezji od września 1939 do początku listopada 1941 r. W styczniu 1944 r. pap. Pius XII mianował go sufraganem (*de facto* koadiutorem z prawem następstwa) ordynariusza łuckiego bpa Adolfa Szelażka (funkcji tej nigdy nie objął)⁴.

W roku 1946 został przewodniczącym diecezjalnej komisji do spraw duszpasterstwa w Kurii biskupiej w Przemyślu. Brał czynny udział w przygotowaniu synodu diecezjalnego, odbytego w kwietniu 1955 r. W okresie Millenium Chrztu Polski brał udział w uroczystościach organizowanych z tej okazji w poszczególnych diecezjach.

Po śmierci biskupa Franciszka Bardy od 17 listopada 1964 do 17 lutego 1965 r. sprawował władzę w diecezji przemyskiej jako wikariusz kapitulny⁵. Nowy ordynariusz przemyski biskup Ignacy Tokarczuk po swoim ingresie odbytym 6 lutego 1966 r. mianował go wikariuszem generalnym diecezji przemyskiej. Biskup Wojciech Tomaka zmarł w Przemyślu w poniedziałek 6 lutego 1967 r. i pochowany został w grobowcu kapitulnym na cmentarzu głównym przy ul. J. Słowackiego. Po kilku latach jego doczesne szczątki przeniesiono do oddzielnego grobowca na tym samym cmentarzu.

⁴ K. KRASOWSKI, *Biskupi katoliccy II Rzeczypospolitej. Słownik biograficzny*, Poznań 1996, s. 240-241; M. DĘBOWSKA, *Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939-1945*, Rzeszów 2008, s. 90, 93-95; T. Śliwa, *Wojenna „misja” ks. bp. Tomaki*, „Niedziela Przemyska”, 48(192) z 30 XI 1997, s. III.

⁵ *Odezwa Kapituły Katedralnej po wyborze Wikariusza Kapitulnego*, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 50(1964), z. 6, s. 140-141; *Odezwa Kapituły po wyborze nowego Wikariusza Kapitulnego*, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 51(1965) z. 2., s. 48-49.

2. Biskup pod nadzorem peerelowskich służb specjalnych

Ostatni etap życia biskupa Wojciecha Tomaki (lata 1944-1967) przypadł na jeden z najbardziej dramatycznych okresów w dziejach Polski i Kościoła katolickiego, zaznaczony totalitarnymi rządami reżimu komunistycznego. Porządek pojałtański, wprowadzony w Europie po II wojnie światowej, oddawał Polskę w całkowitą zależność od Związku Sowieckiego. Konsekwencją tego było narzucenie Polsce przemocą przez Sowietów marionetkowego rządu komunistycznego, sprawującego władzę w wyłącznym interesie ZSRS aż po 1989 rok. Reżim, przyniesiony na „bagnetach sowieckich”, utrzymywał monopol władzy przy pomocy rozbudowanego aparatu przemocy (RBP, MBP, MSW), wojska oraz administracji. W szczególności służby specjalne (stanowiące „tarczę i miecz władzy ludowej”) wykorzystywane były przez reżim komunistyczny do walki z najmniejszymi chociażby przejawami oporu społecznego, czy wszelkimi oznakami ideologicznej „nieprawomyślności”.

Niedługo po objęciu władzy w państwie przez komunistów w centrum ich zainteresowania znalazł się Kościół katolicki, który po rozprawieniu się ze zbrojnym antykomunistycznym podziemiem i legalną opozycją traktowany był jako główny przeciwnik „nowej władzy”. Determinowało to bezwzględną walkę reżimu z Kościołem i z jego wpływami w społeczeństwie. Toczyła się ona nieprzerwanie aż do roku 1989, chociaż cechowało ją różne nasilenie odpowiadające poszczególnym etapom PRL⁶. Jej ostatecznym celem było ograniczenie a następnie wyeliminowanie Kościoła i religii zarówno z życia państwowego, jak i prywatnego społeczeństwa polskiego. Kierunki działań określających stosunki państwa z Kościołem ustalała partia (Biuro Polityczne KC PPR a następnie PZPR). Do walki z Kościołem komuniści wykorzystywali na wielką skalę resort bezpieczeństwa⁷. Kształtujące się od 1944 r. struktury Ministerstwa Bezpie-

⁶ Do ważniejszych opracowań, ujmujących całościowo sytuację Kościoła w Polsce w okresie rządów komunistycznych, należą: A. DUDEK, *Państwo i Kościół 1945-1970*, Kraków 1995; B. KUMOR, *Historia Kościoła*, cz. 8, *Czasy współczesne 1914-1992*, Lublin 1996, s. 474-547; Z. ZIELIŃSKI, *Kościół katolicki w Polsce 1944-2002*, Radom 2003; J. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół w Polsce 1945-1989*, Kraków 2003; J. ŻARYN, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003 (tam też duży zestaw źródeł i opracowań); Z. PAWŁOWICZ, *Kościół i Państwo w PRL w latach 1944-1989*, Gdańsk 2004. Obszerny zestaw źródeł dotyczących relacji państwo – Kościół, opublikował P. RAINA, w książce: *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1, Poznań 1994; t. 2, Poznań 1995; t. 3, Poznań-Pelplin 1996.

⁷ Szerzej na ten temat zob.: H. DOMINICZAK, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990 w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000.

czeństwa Publicznego posiadały specjalne jednostki zajmujące się Kościołem. We wrześniu 1945 r. w MBP wyodrębniony został Departament V (Departament Społeczno-Polityczny) zajmujący się rozpracowywaniem instytucji państwowych oraz ruchów społeczno-politycznych. Jego wydział V („Obsługi duchowieństwa”) kierowany przez ppłk Julię Brystygier⁸ – inicjatorkę wielu wrogich działań wymierzonych w Kościół katolicki – przeznaczony był do zwalczania „duchowieństwa i politycznego obozu katolickiego”. Sekcja I wydziału V zajmowała się duchowieństwem katolickim i najważniejszymi instytucjami kościelnymi, w tym także biskupami⁹. Wszystkie osoby duchowne, które pełniły w Kościele katolickim funkcje kierownicze, lub z zaangażowaniem prowadziły działalność duszpasterską, społeczną, polityczną uznane zostały przez komunistów za przedstawicieli tzw. „antydemokratycznego duchowieństwa”. Od 1946 r. rozpracowywano je i zwalczano wszelkimi dostępnymi metodami. Działania te prowadzili funkcjonariusze sekcji V wydziałów V w poszczególnych Wojewódzkich Urzędach Bezpieczeństwa Publicznego¹⁰. Pod koniec 1949 r. w Wydziale V Departamentu V MBP (przeznaczonym odtąd do „zwalczania wrogiej działalności kleru”) nastąpiła rozbudowa „pionów” przeznaczonych do walki z instytucjami i środowiskami kościelnymi. Utworzonych zostało 5 sekcji, z których sekcja I przeznaczona była do rozpracowywania kleru diecezjalnego¹¹. W styczniu 1953 wydział V wyodrębniono z Departamentu V i utworzono na jego bazie Departament XI MBP, który skupiał w sobie całą pracę operacyjną związaną z rozpracowywaniem Kościoła katolickiego i innych wyznań chrześcijańskich¹². Po utworzeniu 7 grudnia 1954 r. Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego w miejsce MBP Departament XI wszedł w jego skład jako Departament VI. Jego wydział I prowadził „walkę z wrogą działalnością uprawianą przez członków kurii biskupich, kapituł diecezjalnych i seminariów duchownych oraz księży i aktywu świeckiego

⁸ **Brystygier Julia z d. Preiss**, ur. 25 XI 1902 w Stryju, narodowości żydowskiej, od 20 XII 1944 kierownik Sekcji 3 Resortu BP, od 1 I 1945 kierownik Wydziału III Departamentu I MBP a od 1 X 1945 p.o. dyrektor, zaś od 15 I 1950 dyrektor Departamentu V MBP, od 1 VIII 1954 dyrektor Departamentu III MBP, od 1 I 1955 dyrektor Departamentu III Komitetu ds. BP, zwolniona z resortu 16 XI 1956 (M. Piotrowski, *Ludzie bezpieki w walce z Narodem i Kościołem. Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944-1978 – Centrala*, Lublin 2000, s. 334).

⁹ J. ŻUREK, *Aparat bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w Polsce. Wybrane struktury (1944-1953)*, „*Aparat represji w Polsce Ludowej 1944-1989*”, 2006 nr 1(3), s. 102-104.

¹⁰ *Tamże*, s. 106-107.

¹¹ *Tamże*, s. 118-119.

¹² *Tamże*, s. 120-122.

związanego we wrogiej robocie z ww. instancjami”¹³. Z kolei w nowym, utworzonym w listopadzie 1956 r. Ministerstwie Spraw Wewnętrznych sprawy kościelne przejął Wydział V Departamentu III („działalność antypaństwowa”). Po jego reorganizacji w czerwcu 1962 r. powstał osobny, zajmujący się sprawami wyznaniowymi, Departament IV SB MSW, zaś w województwach wydziały IV SB pozostające w strukturze poszczególnych komend wojewódzkich MO¹⁴.

Jak już wcześniej wspomniano, rozpracowywanie instytucji kościelnych przez struktury MBP rozpoczęło się w 1946 r.¹⁵ Wydana wówczas przez dyrektora Departamentu V MBP Julię Brystygier instrukcja wprowadzała po raz pierwszy system ewidencji duchowieństwa polskiego i rozpracowywania operacyjnego – postrzeganego przez komunistów jako konkurenta do „rządu dusz” i głównego wroga na polu „wyznaniowym”¹⁶. Następna instrukcja regulowała rozpracowywanie duchownych i ich współpracowników, „którzy wykorzystują religię i Kościół oraz swój stan duchowny do akcji politycznej wrogiej państwu demokratycznemu”¹⁷. Z kolei trzecia instrukcja dotyczyła „pracy z agenturą na terenie duchowieństwa”¹⁸.

Systematyczne gromadzenie materiałów o duchowieństwie parafialnym i zakonnym rozpoczęło się w 1949 r. Wydział V Departamentu V MBP rozpracowywał m.in. Episkopat Polski i jego poszczególne komisje, a także kurie biskupie. W ramach tych działań do połowy 1949 r. funkcjonariusze UB zewidencjonowali wszystkich duchownych (w tym także biskupów) i sporządzili ich charakterystyki¹⁹. Instrukcja Komitetu ds. Bezpieczeństwa

¹³ A. DZIUROK, *Wstęp [w:] Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i Związków wyznaniowych 1945-1989*, s. 23.

¹⁴ J. ŻUREK, *Aparat bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w Polsce*, s. 120-122. Taki stan przetrwał do sierpnia 1989.

¹⁵ Jego zakres i kierunki normowały różnego rodzaju instrukcje wydawane przez centralę MBP (a następnie KdsBP i MSW).

¹⁶ *Instrukcja nr 1 Departamentu V MBP w sprawie ewidencji duchowieństwa diecezjalnego w sekcjach V wydziałów V wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego Warszawa 1946 [w:] Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i Związków wyznaniowych 1945-1989*, s. 77-85, 35-36.

¹⁷ *Instrukcja nr 2 Departamentu V MBP w sprawie pracy z agentami w środowisku duchowieństwa Warszawa 1946 [w:] Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i Związków wyznaniowych 1945-1989*, s. 88-89.

¹⁸ *Instrukcja nr 3 Departamentu V MBP w sprawie ustalania kontaktów i poglądów osób duchownych Warszawa 1946 [w:] Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i Związków wyznaniowych 1945-1989*, s. 88-89.

¹⁹ A. DZIUROK, *Wstęp [w:] Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i Związków wyznaniowych 1945-1989*, s. 35-36. Teczki księży

Publicznego z 11 marca 1955 r. określała m.in. kategorie osób, które podlegały rozpracowaniu agenturalnemu. Znalazło się wśród nich także „kierownictwo kleru katolickiego, członkowie episkopatu i kurii biskupich”²⁰.

Po chwilowej „odwilży”, związanej z wydarzeniami października 1956 r. władze komunistyczne ponownie uznały, że hierarchia katolicka jest ośrodkiem „sił reakcyjnych”. W związku z tym powrócono do koncepcji osłabiania Kościoła od wewnątrz, poprzez rozbijanie jego jedności. Przed SB postawiono zadanie „ujawnienia, rozpracowania i zwalczania działalności godzącej w podstawy ustrojowe państwa, sprzecznej z obowiązującymi ustawami, naruszającej obowiązujący porządek prawno-publiczny”. Wydana 17 lipca 1958 r. instrukcja zawierała „wytyczne w dziedzinie zwalczania wrogiej działalności kleru i aktywu katolickiego”. Obserwacji operacyjnej poddane zostały m.in. osoby zajmujące kierownicze stanowiska w hierarchii kościelnej (biskupi)²¹. Po tej linii szła również instrukcja ministra spraw wewnętrznych z 2 lipca 1960 r., która jako główną „antysocjalistyczną siłę wewnątrz kraju” wskazywała „reakcyjny kler Kościoła katolickiego”²². Za główne zadanie utworzonego w czerwcu 1962 r. pionu IV SB MSW uznano wzmożenie wysiłków w celu „uniemożliwienia Kościołowi i klerowi prowadzenia wrogiej działalności politycznej i ograniczenie [działalności] społecznej w drodze lepszego i głębszego rozeznania głównych kierunków działania Kościoła, jego ogniw i kadr, podporządkowania kleru zarządzeniom państwowym – zmuszenia go do lojalności, stosowania szerokiej profilaktyki wobec wrogo działającej części kleru”²³. Należy zaznaczyć, że przedstawione tu pokrótce podstawowe kierunki działań operacyjnych aparatu bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego kontynuowane były aż po rok 1989.

Walka reżimu komunistycznego z Kościołem katolickim w Polsce kierowała się w znacznej mierze przeciwko jego kierownictwu, a więc episkopatowi. Biskupi postrzegani byli przez władze komunistyczne jako główny przeciwnik (zarówno ideologiczny jak i polityczny), hamujący efektyw-

i biskupów były stale uzupełniane i aktualizowane w oparciu o materiały dostarczone z terenu przez lokalne struktury UB, MO i urzędy państwowe.

²⁰ *Tamże*, s. 43.

²¹ *Wytyczne Departamentu III MSW w sprawie zwalczania „wrogiej działalności kleru i aktywu katolickiego Warszawa 17 VII 1958 [w:] Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i Związków wyznaniowych 1945-1989, s. 211-217.*

²² A. DZIUROK, *Wstęp [w:] Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i Związków wyznaniowych 1945-1989, s. 46.*

²³ *Tamże*, s. 46-47. Pod miano „wrogiej działalności politycznej i społecznej” władze komunistyczne podciągały praktycznie całą działalność duszpasterską Kościoła katolickiego.

nie działania zmierzające do całkowitej laicyzacji społeczeństwa i jego pełnego podporządkowywania systemowi. Z tej racji bardzo szybko znaleźli się oni „na celowniku” działań operacyjnych resortu bezpieczeństwa (wpierw RBP a następnie MBP i MSW), któremu partia powierzyła specjalną rolę w ograniczaniu i zwalczaniu Kościoła.

Działania wymierzone w episkopat nie ominęły również sufragana przemyskiego biskupa Wojciecha Tomaki. Najwcześniejszy dokument, świadczący o poddawaniu go przez aparat bezpieczeństwa systematycznej inwigilacji, zachowany w założonej na niego przez funkcjonariuszy UB teczce, nosi datę 13 maja 1949 r. Był to „Meldunek specjalny”, jaki ówczesny szef WUBP w Rzeszowie Leonard Siwanowicz²⁴ wysłał do dyrektora Departamentu V MBP w Warszawie, w którym donosił o szczegółach związanych z wizytacją dekanatów dynowskiego i brzozowskiego w pow. brzozowskim przez biskupa i niektórych jego wypowiedziach²⁵. Bezpieka śledziła szczególnie skwapliwie wystąpienia publiczne biskupa (wizytacje parafii, udział w uroczystościach odpustowych i jubileuszowych, wygłaszane kazania). Inwigilowano również skrętnie wyjazdy prywatne hierarchy, w tym także te podejmowane w celach zdrowotnych²⁶.

Funkcjonariusze Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Rzeszowie inwigilując biskupa W. Tomakę prawdopodobnie od 1949 r. prowadzili szczegółową dokumentację jego działalności „polityczno - wywrotowej” w ramach „Arkusza informacyjnego «dossier» na przestęp-

²⁴ **Siwanowicz Leonard** vel **Kaczyński Józef**, s. Adolfa i Antoniny, ur. 22 VIII 1904 w Płocku, wykształcenie 6 klas szkoły powszechnej, od 1945 w PPR a następnie PZPR. Awansował od stopnia podporucznika (1945) do stopnia podpułkownika (21 VII 1947). Od 23 II 1945 kierownik Sekcji 2 MUBP w Warszawie, od 11 III 1946 komendant wojewódzki MO w Poznaniu, od 23 X 1948 do 31 III 1950 szef WUBP w Rzeszowie, od 1 VI 1950 szef delegatury MBP w Koszalinie a od 20 VII 1950 szef WUBP w Koszalinie, zwolniony ze służby 15 V 1952 (*Twarze bezpieczeństwa w Polsce południowo-wschodniej 1944-1990. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa. Informator personalny*, red. J. IZDEBSKI, K. KACZMARSKI, M. KRZYSZTOFIŃSKI, Rzeszów 2007, s. 349).

²⁵ IPN Rz 053/196, t. 2, Teczka II Ewidencji operacyjnej na biskupa Tomakę Wojciecha, Raport specjalny z 13 V 1949 szefa WUBP w Rzeszowie L. Siwanowicza do Dyrektora Departamentu V MBP w Warszawie, k. 36.

²⁶ Pomiędzy 13 a 27 V 1949 bp W. Tomaka wyjechał na kilkudniowy odpoczynek do Krynicy. Na tę okoliczność rzeszowski WUBP skierował specjalny meldunek do MBP w Warszawie: „Ks. biskup Tomaka Wojciech wyjechał do Krynicy, powód i cel dotychczas nie ustalony. W związku z tym prosimy o wydanie polecenia WUBP Kraków celem zainteresowania się biskupem Tomaką Wojciechem. Po uzyskaniu meldunku o w/w prosimy o przesłanie celem dołączenia do sprawy” (IPN Rz 053/196, t. 2, Teczka II Ewidencji operacyjnej na biskupa Tomakę Wojciecha, Notatka nie datowana, k. 37).

ców przeciw Państwu”. W materiałach tych umieszczono szczegółowe dane personalne biskupa Tomaki, jego rysopis, informacje dotyczące stanu zdrowia, wykształcenia, pełnionych funkcji²⁷. W następnych latach bezpieka do prowadzonej na niego „Teczki ewidencji operacyjnej na biskupa” dołączała nowe „fakty” z życia bieżącego biskupa, rezultaty okresowego sprawdzania przez UB, itp. Dnia 14 stycznia 1955 r. np. starszy referent Sekcji I Wydziału I Departamentu VI MBP w Warszawie Stanisław Puchała sporządził notatkę służbową, w której podawał, iż sprawa prowadzona na biskupa W. Tomakę „nie zawiera żadnych momentów wskazujących na konieczność rozpracowania w/w aktywnie, nie ma żadnych danych, aby prowadził oficjalną wrogą działalność”. Z tej racji funkcjonariusz ten wnioskował o przekazanie sprawy do archiwum²⁸. Oczywiście nie oznaczało to zaprzestania inwigilacji hierarchy przez UB – SB²⁹. Jeszcze np. w lutym 1964 r. zastępca naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie kpt. Józef Maj³⁰ przekazał na adres dyrektora Departamentu IV SB MSW w Warszawie „szkic otoczenia budynku przy ul. Kapitulnej 4 w Przemyślu i szkic pomieszczeń wewnętrznych tego budynku [mieszkania biskupa W. Tomaki], w celu dołączenia do Teczki ewidencji operacyjnej na bpa Wojciecha Tomakę /Nr ewid. 10512/”³¹.

²⁷ IPN Rz 053/196, t. 2, Teczka II Ewidencji operacyjnej na biskupa Tomakę Wojciecha, Arkusz informacyjny „dossier” na przestępców przeciw Państwu, k. 44n.

²⁸ IPN Rz 053/196, t. 2, Teczka II Ewidencji operacyjnej na biskupa Tomakę Wojciecha, Notatka służbowa sporządzona 14 I 1955 przez starszego referenta Sekcji I Wydziału I Departamentu VI MBP S. Puchałę, k. 56.

²⁹ Bp W. Tomaka był przez szereg lat rozpracowywany m.in. w ramach prowadzonej na diecezję przemyską sprawy obiektowej krypt. „Arka”.

³⁰ Maj Józef, s. Franciszka i Michaliny, ur. 24 II 1927 w Skarysławicach, pow. Busko, z zawodu walcownik po 7 klasach szkoły podstawowej, od lutego 1944 w PPR a następnie PZPR. Awansował od stopnia sierżanta (25 VII 1949) do stopnia podpułkownika (7 X 1974). Od 1 IV 1946 wartownik PUBP w Katowicach, od 9 IX 1949 oficer śledczy PUBP w Jarosławiu, od 1 IX 1950 w Mielcu, od 15 IX 1952 zastępca szefa PUBP w Przeworsku, od 1 XII 1953 st. referent przy Kierownictwie PUBP w Sanoku, od 1 IV 1956 oficer operacyjny Sekcji I Wydziału IV WUdsBP w Rzeszowie a od 1 X 1956 PUdsBP w Sanoku, od 1 I 1957 zastępca komendanta ds. bezpieczeństwa w Ropczycach, od 26 VII 1961 st. oficer operacyjny do zleceń specjalnych Kierownictwa KW MO w Rzeszowie, od 1 VII 1962 zastępca naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie, od 1 III 1968 inspektor Wydziału I Departamentu IV SB MSW, od 1 X 1982 st. inspektor Wydziału V Departamentu IV SB MSW. Zwolniony ze służby 15 IV 1988 (*Twarze bezpieki w Polsce południowo-wschodniej 1944-1990*, s. 266).

³¹ IPN Rz 053/196, t. 2, Teczka II Ewidencji operacyjnej na biskupa Tomakę Wojciecha, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie z 14 II 1964, k. 76.

Od 1963 r. SB prowadziła osobną szczegółową dokumentację działalności każdego duchownego Kościoła katolickiego w postaci tzw. teczki ewidencji operacyjnej na księdza (TEOK). Zgodnie z zarządzeniem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 6 lipca t. r. celem prowadzenia tej dokumentacji było „wprowadzenie jednolitej dokumentacji i ewidencji operacyjnej kleru rzymskokatolickiego, dla bardziej wnikliwego rozpoznania działalności każdego księdza i każdej parafii, trafnego uchwycenia zmian zachodzących wśród kleru i w środowiskach klerykalnych, skuteczniejszego przeciwdziałania ich antysocjalistycznej działalności”³². Natomiast w grudniu 1963 r. wydana została instrukcja o zasadach prowadzenia ewidencji i dokumentowania działalności biskupów³³. Na jej podstawie zaprowadzone zostały teczki ewidencji operacyjnej na biskupa (TEOB). Jeszcze przed ogłoszeniem instrukcji nr 005/63, 14 października 1963 r., starszy oficer operacyjny Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie por. Józef Granatowski³⁴ wypełnił „Kwestionariusz personalny biskupa Wojciecha Tomaki”³⁵, a następnie zatwierdził jeszcze tego samego dnia jego zwierzchnik naczelnik

³² Zarządzenie nr 00114/63 ministra spraw wewnętrznych z dnia 6 lipca 1963 roku w sprawie prowadzenia ewidencji i dokumentowania działalności kleru katolickiego [w:] *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i Związków wyznaniowych 1945-1989*, s. 336.

³³ Instrukcja nr 005/63 dyrektora Departamentu IV z dnia 23 XII 1963 r. o zasadach i trybie prowadzenia ewidencji i dokumentacji działalności biskupów [w:] *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i Związków wyznaniowych 1945-1989*, s. 362-365.

³⁴ **Granatowski Józef**, s. Pawła i Katarzyny z d. Pieszczoch, ur. 24 II 1920 w Woli Sękowej, pow. Sanok, ukończone 7 klas szkoły podstawowej i Korespondencyjne Liceum Ogólnokształcące w Rzeszowie (1960), od 1949 w ZSL a od 1955 w PZPR, awansował od stopnia st. sierżanta (1956) do stopnia majora MO (29 VI 1977). Karierę w aparacie bezpieczeństwa rozpoczął 14 XII 1953 jako referent Sekcji 1 Wydziału XI WUBP w Rzeszowie, od 1 IX 1956 oficer operacyjny Sekcji 3 Wydziału VI WUdsBP w Rzeszowie, od 1 I 1957 oficer operacyjny Wydziału III SB KW MO w Rzeszowie, od 1 VII 1962 starszy oficer operacyjny Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie, od 1 I 1966 st. oficer techniki operacyjnej Kierownictwa SB KW MO w Rzeszowie, od 1 VIII 1971 st. inspektor Sekcji 3 do zadań specjalnych Wydziału „T” SB KW MO w Rzeszowie na etacie niejawnym, od 16 VII 1975 zastępca naczelnika Wydziału „C” SB KW MO w Przemyślu, zwolniony ze służby 31 V 1978 (*Twarze bezpieki w Polsce południowo-wschodniej 1944-1990*, s. 181).

³⁵ IPN Rz 053/196, t. 2, Teczka II Ewidencji operacyjnej na biskupa Tomkę Wojciecha, Kwestionariusz personalny biskupa Tomaki Wojciecha z 14 X 1963, k. 3-18. W dołączonej instrukcji zaznaczono, że „Wypełniony kwestionariusz służy do celów operacyjnych od konsekracji aż do śmierci lub opuszczenia stanu duchownego przez biskupa. W toku pracy należy kwestionariusz na bieżąco aktualizować”.

Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie ppłk Ryszard Filipczyk³⁶. W teczce notowano wszystko, co dotyczyło poszczególnych etapów życia biskupa, aktualnej jego działalności, stosunku do Watykanu, prymasa i biskupów, stosunku do PRL, stanu zdrowia, itp.

Do zakładanej bp Tomace tzw. teczce ewidencji operacyjnej na biskupa (TEOB) włączono tzw. „Arkusze kronikarski”, obejmujący okres od 1949 r., w którym UB a następnie SB odnotowywała te fragmenty wystąpień publicznych (zwłaszcza kazań) biskupa Wojciecha Tomaki, które odbierane były przez władze komunistyczne jako „wrogie” wobec reżimu komunistycznego³⁷. Informacje te były uzupełniane prawdopodobnie aż do śmierci biskupa. Ostatni zachowany wpis dotyczył wizytacji przez biskupa dekanatu sokołowskiego, jaka miała miejsce w dniach od 9 do 19 maja 1965 r. W notatce starszego oficera operacyjnego Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie kpt. J. Granatowskiego, opartym na donosie KP MO w Kolbuszowej, zawarto się stwierdzenie, iż hierarcha „w kazaniach poruszał sprawy czysto religijne. W dyskusjach, jakie prowadził z chłopami podkreślał duże osiągnięcia na odcinku ułatwienia pracy rolnikom”³⁸.

Ostatni rok życia biskupa Wojciecha Tomaki (1966/1967), pomimo bardzo podeszłego wieku i słabnącego stale zdrowia, był dla niego nadal intensywny. Bezpieka odnotowała i udokumentowała w tym czasie udział hierarchy w czterech większych uroczystościach kościelnych: 15 maja 1966 r. w Zaczerniu koło Rzeszowa na uroczystościach 50-lecia kapłaństwa miejscowego proboszcza³⁹, 7 września 1966 r. w uroczystościach odpustowych

³⁶ **Filipczyk Ryszard**, s. Stanisława i Stefanii z d. Blechura, ur. 31 VIII 1917 w Będzinie, od 1935 KZMP, od 1945 w PPR a następnie PZPR, wykształcenie 7 klas szkoły podstawowej i 2 klasy szkoły ogólnokształcącej (do 1963). Awansował od stopnia chorążego (4 X 1946) do stopnia podpułkownika MO (2 VII 1962). Od 29 III 1945 zastępca komendanta powiatowego MO w Będzinie, od 21 IV 1949 st. referent Sekcji 1 Wydziału II Departamentu III MBP, od 1 VI 1950 st. referent Sekcji 1 Wydziału IV Departamentu III MBP, od 15 IX 1951 zastępca naczelnika Wydziału III WUBP w Rzeszowie, od 28 XI 1956 naczelnik Wydziału III KW MO w Rzeszowie, od 1 VII 1962 naczelnik Wydziału IV KW MO w Rzeszowie, zwolniony ze służby 30 XI 1964 (*Twarze bezpieki w Polsce południowo-wschodniej 1944-1990*, s. 155-156).

³⁷ IPN Rz 053/196, t. 2, Teczka II Ewidencji operacyjnej na biskupa Tomakę Wojciecha, Arkusz kronikarski od 6 V 1949, k. 82-85.

³⁸ IPN Rz 053/196, t. 2, Teczka II Ewidencji operacyjnej na biskupa Tomakę Wojciecha, Odpis z Arkusza kronikarskiego bieżących materiałów operacyjnych sporządzony 31 V 1965 przez starszego oficera operacyjnego Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie kpt. J. Granatowskiego, k. 80.

³⁹ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Notatka służbowa z uroczystości 50-lecia kapłaństwa w Zaczerniu sporządzo-

w sanktuarium Matki Boskiej w Hyżnym koło Rzeszowa⁴⁰, 15 października 1966 r. w uroczystościach milenijnych w parafii św. Jerzego w Brochowie koło Wrocławia⁴¹ i 25 listopada 1966 r. w uroczystościach odpustowych w parafii Łętownia koło Leżajska⁴². Zastępca komendanta powiatowego MO ds. Bezpieczeństwa w Leżajsku kpt. Stanisław Owczarski⁴³ meldował, że w uroczystości w Łętowni uczestniczyło 30 księży z okolicznych parafii i około 1000 wiernych, zaś w wystąpieniu biskupa przewodzącego obchodom, „akcentów wrogich nie zanotowano”, zaś wierni wznosili na jego cześć okrzyki „sto lat życia itp.”⁴⁴.

Udział biskupa W. Tomaki w uroczystościach w Łętowni 25 listopada 1966 r. był już ostatnim jego publicznym wystąpieniem zabezpieczonym operacyjnie i udokumentowanym przez SB. Kilka dni później, 30 listopada 1966 r. kierownik Grupy I Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie kpt. Ze-

na 15 V 1966 przez oficera operacyjnego SB KW MO w Rzeszowie S. Lenckiego, k. 68-68v.

⁴⁰ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Notatka sporządzona 3 IX 1966 przez oficera operacyjnego SB KP MO w Rzeszowie J. Kluza, k. 69.

⁴¹ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Przemówienie bp. Wojciecha Tomaki wygłoszone w dniu 15 X 1966 w kościele św. Jerzego w Brochowie o godz. 18.30, k. 70-74.

⁴² We wszystkich odwiedzanych miejscowościach biskup wygłosił kazania, z których trzy (w Zaczerniu, Starej Wsi i Brochowie) SB utrwaliła na taśmie magnetofonowej a następnie sporządziła z nich stenogramy.

⁴³ **Owczarski Stanisław**, s. Józefa i Katarzyny z d. Wiącek, ur. 22 V 1929 w Raclawówce pow. Rzeszów, od 1947 w PPR, następnie PZPR, wykształcenie 7 klas szkoły powszechnej (1948) i zaocznie Technikum Samochodowe w Rzeszowie (1957-1960), awansował od stopnia kaprała (1948) do stopnia majora MO (1978). Od 1 IV 1947 wartownik WUBP w Rzeszowie, od 1 I 1949 referent V PUBP w Rzeszowie, od 1 VIII 1952 st. referent Sekcji 3 Wydziału III WUBP w Rzeszowie, od 15 I 1953 st. referent Sekcji 5 Wydziału V WUBP w Rzeszowie a od 1 II 1953 kierownik Sekcji 2 Wydziału XI WUBP w Rzeszowie, od 1 IV 1955 kierownik a od 1 IV 1956 st. oficer operacyjny Sekcji 2 Wydziału VI WUdsBP w Rzeszowie, od 15 II 1960 oficer operacyjny Grupy V Wydziału III SB KW MO w w Rzeszowie, od 1 VII 1962 kierownik Grupy I Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie, od 1 IX 1965 zastępca komendanta powiatowego MO ds. bezpieczeństwa KP MO w Leżajsku, od 1 X 1968 kierownik Grupy IV Wydziału II SB K MO w Rzeszowie a od 1 VI 1975 kierownik Sekcji I Wydziału II SB KW MO w Rzeszowie, zwolniony ze służby 30 IV 1978 (*Twarze bezpieki w Polsce południowo-wschodniej 1944-1990*, s. 289).

⁴⁴ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Meldunek zastępcy komendanta Powiatowego MO ds. Bezpieczeństwa w Leżajsku kpt. S. Owczarskiego do Naczelnika Wydziału IV KW MO w Rzeszowie z 28 XI 1966, k. 75.

non Płatek sporządził „charakterystykę dotyczącą działalności biskupa sufragana” W. Tomaki. Obejmowała ona ostatnie 2 lata jego życia. Funkcjonariusz zwracał w niej uwagę na działalność zewnętrzną i wewnętrzną hierarchy, jego życie osobiste, oraz zaprezentował ocenę „figuranta” przez duchowieństwo⁴⁵.

3. Śmierć biskupa i przygotowania do pogrzebu

Rozlegające się w poniedziałek 6 lutego 1967 r. o godzinie 8.30 rano dzwony katedralne oznajmiały Przemyślowi i diecezji smutną wieść o śmierci długoletniego jej sufragana a zarazem najstarszego kapłana prezbiterium przemyskiego, ks. biskupa Wojciecha Tomaki⁴⁶. Zredagowana w imieniu biskupów przemyskich (ordynariusza Ignacego Tokarczuka i sufraganów Stanisława Jakiela i Bolesława Taborskiego), kapituły katedralnej i duchowieństwa diecezji żałobna klepsydra informowała m.in., że eksportacja zwłok śp. zmarłego z budynku przy ulicy Kapitulnej 4 do bazyliki katedralnej nastąpi w środę 8 lutego o godzinie 16.00. Natomiast uroczystości pogrzebowe rozpoczną się w katedrze we czwartek 9 lutego o godzinie 14.30 poczym nastąpi odprowadzenie zwłok zmarłego na miejsce wiecznego spoczynku na cmentarzu głównym przy ulicy J. Słowackiego⁴⁷.

Wiadomość o śmierci biskupa wywołała wbrew pozorom spore poruszenie nie tylko w kręgu tych, z którymi łączyły go więzy wiary i posługi kapłańskiej, ale także, (choć z innych zupełnie powodów) wśród lokalnych notabli komunistycznych. Dla tych ostatnich każde większe zgromadzenie osób (a takim był zbliżający się pogrzeb) stanowiło potencjalne zagrożenie dla ich totalitarnej władzy. W rezultacie już następnego dnia (7 lutego) gotowy był dokument zatytułowany „Plan operacyjnego działania w czasie zabezpieczenia porządku na uroczystościach pogrzebowych sufragana przemyskiego bpa Tomaki Wojciecha w dniach 8-9. II. 67 r. w Przemyślu”⁴⁸. Opracował go ówczesny kierownik Grupy I Wydziału IV

⁴⁵ IPN Rz 053/196, t. 2, Teczka II Ewidencji operacyjnej na biskupa Tomakę Wojciecha, Charakterystyka dotycząca działalności biskupa sufragana Wojciecha Tomaki, sporządzona 30 XI 1966 przez kierownika Grupy I Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie kpt. Z. Płatka, k. 91-94.

⁴⁶ S. GÓRECKI, *Śp. Biskup sufragan dr Wojciech Tomaka (1875-1967). Wspomnienie pośmiertne*, s. 61-71.

⁴⁷ Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu, sygn. APK, Teczka biskupa Wojciecha Tomaki, Klepsydra pośmiertna bpa W. Tomaki.

⁴⁸ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Plan operacyjnego działania w czasie zabezpieczenia porządku na uroczystościach pogrzebowych sufragana przemyskiego bpa Tomaki Wojciecha w dniach 8-9 II 1967 w Przemyślu, k. 40-42.

SB KW MO w Rzeszowie kpt. Zenon Płatek⁴⁹, wspólnie z naczelnikiem Wydziału IV KW MO w Rzeszowie mjr Józefem Szybka⁵⁰.

Plan, zatwierdzony 8 lutego 1967 r. przez I zastępcę komendanta wojewódzkiego ds. bezpieczeństwa KW MO w Rzeszowie płk Mikołaja Maszarę⁵¹, zawierał we wstępnej części zwięzłą informację o mających na-

⁴⁹ **Płatek Zenon**, s. Jana i Anny z d. Kowalczewska, ur. 6 IX 1927 w Jaksicach pow. Miechów, z zawodu ślusarz. Od 1948 w ZMP, od 1953 w PZPR. W 1956 ukończył Liceum Ogólnokształcące dla Pracujących nr 2 w Rzeszowie, w 1964 Zawodowe Studium Administracyjne UMCS w Lublinie, zaś w 1967 studia magisterskie w Studium Administracji przy Wydziale Prawa UJ. Awansował od stopnia kaprała LWP (1949), do stopnia generała brygady MO (1983). Karierę w aparacie bezpieczeństwa rozpoczął z dniem 1 XI 1953 od stanowiska referenta Referatu „SP” Wydziału V WUBP w Rzeszowie, gdzie doszedł z dniem 1 X 1970 do stanowiska naczelnika Wydziału IV SB KW MO. Z dniem 1 VIII 1974 został mianowany kierownikiem Samodzielnej Grupy „D” Departamentu IV SB MSW w Warszawie a 16 XII 1981 dyrektorem Departamentu IV MSW. Jako jeden ze współodpowiedzialnych za porwanie i zamordowanie błogosławionego ks. Jerzego Popiełuszki został od 2 XI 1984 przekazany do dyspozycji dyrektora Departamentu Kadr MSW. Zwolniony ze służby 20 III 1990. Zmarł 20 VI 2009 (*Twarze bezpieki w Polsce południowo-wschodniej 1944-1990*, s. 316).

⁵⁰ **Szybka Józef**, s. Grzegorza i Anny z d. Kwiatkowska, ur. 16 V 1928 w Besku, pow. Sanok. Z zawodu szewc. Ukończył w 1960 Korespondencyjne Liceum Ogólnokształcące w Krośnie. Od 1946 w PPR a następnie w PZPR. Awansował od stopnia plutonowego (1950), do stopnia pułkownika MO (1988). Karierę rozpoczął w 1949 jako referent Referatu ds. Wywiadu PUBP w Brzozowie, od 1 V 1953 st. referent Sekcji I UBP przy Obiekcie nr 6 (PZL Mielec), od 15 VII 1954 kierownik Referatu Ochrony przy Krośnieńskim Kopalnictwie Naftowym w PUBP w Krośnie, od 15 IX 1956 zastępca kierownika PUdsBP w Jaśle, od 1 XII 1964 naczelnik Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie, od 1 I 1968 zastępca komendanta powiatowego MO ds. SB w Jaśle, od 1 VI 1975 naczelnik Wydziału IV SB KW MO w Krośnie a od 1 VII 1983 SB WUSW w Krośnie (*Twarze bezpieki w Polsce południowo-wschodniej 1944-1990*, s. 377-378).

⁵¹ **Maszara Mikołaj**, s. Piotra i Heleny z d. Rymdzionek, ur. 28 XI 1919 w Tabołach pow. Dżisna woj. wileńskie, w PPR a następnie PZPR. Od 1940 żołnierz Armii Czerwonej, od 19 III 1944 słuchacz kursu NKWD w Kujbyszewie. Awansował od stopnia st. sierżanta LWP (XI 1943) do stopnia pułkownika MO (8 VII 1960). od 1 IX 1944 referent Sekcji 2 RBP, od 15 VII 1945 zastępca kierownika Sekcji 1 Wydziału II Departamentu I MBP, od 1 VII 1946 naczelnik Wydziału III WUBP w Warszawie, od 1 IX 1947 naczelnik Wydziału III WUBP w Olsztynie, od 1 V 1952 zastępca szefa WUBP w Bydgoszczy, od 15 VIII 1955 zastępca kierownika WUdsBP w Rzeszowie, od 1 VI 1957 II zastępca a od 1 VIII 1963 I zastępca komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa KW MO w Rzeszowie. Od 1 VIII 1970 zastępca komendanta wojewódzkiego MO ds. SB we Wrocławiu, od 10 XI 1975 zastępca dyrektora Departamentu I SB MSW, zwolniony ze służby 31 VIII 1980 (*Twarze bezpieki w Polsce południowo-wschodniej 1944-1990*, s. 270-271).

stąpić w najbliższym czasie wydarzeniach, związanych bezpośrednio z obrzędami pogrzebowymi przemyskiego sufragana. Podano tam, iż 8 lutego o godz. 16.00 nastąpi przeniesienie (eksportacja) ciała zmarłego z kaplicy prywatnej w domu kapitulnym do katedry przemyskiej. Kazanie podczas obrzędu wygłosić miał ordynariusz przemyski bp Ignacy Tokarczuk. Natomiast właściwe obrzędy pogrzebowe rozpocząć się miały następnego dnia, tj. w czwartek 9 lutego 1967 r. o godz. 15.30. Kazanie pogrzebowe w tym dniu miał wygłosić ordynariusz tarnowski bp Jerzy Ablewicz. Po Mszy św. kondukt żałobny miał przejść z katedry ulicami miasta na cmentarz główny przy ulicy Słowackiego. Należy zauważyć, że informacja o hierarchach, którzy głosić mieli kazania podczas uroczystości żałobnych w dniu eksportacji i pogrzebu, były wyraźnym novum, gdyż nie podawała jej drukowana klepsydra pośmiertna. Niewykluczone, że pochodziła ona od konfidentów usytuowanych w kręgach duchowieństwa przemyskiego. Z tego samego źródła (bądź też z pogłosek krążących po Przemyślu) pochodziła inna (niepotwierdzona jednakże oficjalne wiadomość), że do Przemyśla na uroczystości pogrzebowe przybędzie Prymas Polski Stefan kardynał Wyszyński, jak też wielu innych biskupów z terenu całej Polski, ponieważ zmarły był najstarszym biskupem w episkopacie. Spodziewany był też bardzo liczny udział duchowieństwa z diecezji przemyskiej, a także przybycie kilku tysięcy wiernych. Bezpieka zakładała z góry, że „przedstawiciele hierarchii kościelnej mogą wygłosić kazania o treści nieprzychylniej ustrojowi PRL”⁵².

Rysujący się scenariusz wydarzeń, a przede wszystkim „obawa przed wykorzystaniem obrzędu do celów politycznych” uzasadniały wystarczająco potrzebę podjęcia rozbudowanych działań operacyjnych i skrzętnego czuwania przez SB nad przebiegiem uroczystości. W przygotowanym „planie” wyraźnie sugerowano: „W związku z tym zachodzi konieczność operacyjnego zabezpieczenia wystąpień biskupów, rozeznania sytuacji wśród kleru i aktywniejszego elementu spośród wiernych, celem rozpoznania czy żałobne uroczystości pogrzebowe nie zamierza się przekształcić w manifestację wykraczającą poza ramy religijne”⁵³.

Kpt. Z. Płatek planował dokonać jeszcze przed pogrzebem rozpoznania sytuacji od strony operacyjnej. W tym celu wytypowani funkcjonariusze Wydziału IV SB KW MO z Rzeszowa oraz funkcjonariusze Powia-

⁵² IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Plan operacyjnego działania w czasie zabezpieczenia porządku na uroczystościach pogrzebowych sufragana przemyskiego bpa Tomaki Wojciecha w dniach 8-9 II 1967 w Przemyślu, k. 40-41.

⁵³ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Plan operacyjnego działania w czasie zabezpieczenia porządku na uroczystościach pogrzebowych sufragana przemyskiego bpa Tomaki Wojciecha w dniach 8-9 II 1967 w Przemyślu, k. 40.

towej Służby Bezpieczeństwa w Przemyślu mieli odbyć w dniach 7 – 9 lutego specjalne spotkania z siecią tajnych współpracowników. I tak kpt. Z. Płatek, spotkać się miał z wysoko usytuowanym w kręgach duchowieństwa przemyskiego tajnym współpracownikiem o ps. „Doktor”, oraz kontaktami obywatelskimi „I.G.” i „R”. Natomiast por. Wiktor Kowal⁵⁴ miał spotkać się z TW ps. „Bolesław”, por. Stanisław Giżycki⁵⁵ z TW o ps. „Czarny”, a por. Stanisław Jamrozik z TW o ps. „Izet”, TW o ps. „Alek” i kontaktem operacyjnym „Sz. Doria”. Z kolei por. Julian Lenar miał odbyć spotkanie z TW o ps. „Przemyski”, TW o ps. „Wolski” i kontaktem operacyjnym „W.B.”. Wreszcie starszy oficer operacyjny Grupy Operacyjnej Wydziału II SB z siedzibą w Przemyślu por. Józef Sołtysiak⁵⁶ miał odbyć spotkania

⁵⁴ **Wiktor Kowal**, ur. 1 III 1934. Awansował od stopnia porucznika do stopnia podpułkownika. Do UB wstąpił w 1954, w latach 1954-1956 słuchacz szkoły oficerskiej MO w Czerwińsku, od 1956 oficer operacyjny KP MO w Ropczycach. Zwolniony ze służby z dniem 31 XII 1956. Ponownie przyjęty w 1959, w latach 1959-1961 oficer operacyjny Referatu ds. Bezpieczeństwa KP MO w Przemyślu, w latach 1961-1962 oficer operacyjny Referatu ds. Bezpieczeństwa KP MO w Leżajsku, 1962-1971 oficer operacyjny, inspektor Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie, 1971-1972 inspektor Wydziału Śledczego SB KW MO w Rzeszowie, z pełnieniem obowiązków w KW PZPR w Rzeszowie, 1972-1974 inspektor Inspektoratu Kierownictwa Służby Milicji KW MO w Rzeszowie, 1974-1975 kierownik Inspektoratu Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego KW MO w Rzeszowie, 1975-1990 naczelnik, inspektor Wydziału Szkolenia KW MO/WUSW w Rzeszowie. W 1990 zwolniony ze służby (M. Krzysztofiński, *Likwidacja Szkoły Organistowskiej w 1963 r. Działania aparatu bezpieczeństwa, postawa mieszkańców Przemyśla* [w:] *Salezjańska Szkoła Organistowska w Przemyślu i jej likwidacja w roku 1963*, red. R. WITALEC, I. WITOWICZ, Rzeszów-Przemyśl 2007, s. 83).

⁵⁵ **Stanisław Giżycki**, awansował od stopnia plutonowego (20 IV 1938) do stopnia porucznika (9 V 1977). Do SB wstąpił w 1962, w latach 1962-1964 oficer operacyjny Referatu ds. Bezpieczeństwa KP MO w Przemyślu, w latach 1964-1965 słuchacz Szkoły Oficerskiej MSW w Legionowie, 1965-1975 oficer operacyjny, inspektor Referatu ds. Bezpieczeństwa KP MO w Przemyślu, 1975-1977 inspektor Wydziału IV SB KW MO w Przemyślu. W X 1972 przeszkolony na specjalnej kursokonferencji zorganizowanej przez Departament IV w zakresie kierunków i organizacji rozpracowania zakonów, duszpasterstwa akademickiego i grup nieformalnych (M. Krzysztofiński, *Likwidacja Szkoły Organistowskiej w 1963 r. Działania aparatu bezpieczeństwa, postawa mieszkańców Przemyśla*, s. 84).

⁵⁶ **Sołtysiak Józef** s. Józefa i Karoliny z d. Piotrowicz, ur. 1 V 1934 w Mikulicach pow. Przeworsk, zm. 21 II 1989. W latach 1948-1955 w ZMP, od 1 VIII 1955 w PZPR, działacz TKKŚ. Awansował od stopnia chorążego (1956) do stopnia podpułkownika MO (31 V 1979). Kariere w organach UB a następnie SB rozpoczął 25 VI 1955 jako referent Powiatowej Delegatury ds. BP w Ustrzykach Dolnych, od 1 IX 1956 oficer operacyjny PUdsBP w Sanoku, od 1 I 1957 komendant Posterunku MO w Jaśliskach KP MO w Sanoku, od 1 IX 1957 oficer operacyjny Referatu ds. Bezpieczeństwa KP MO w Sanoku, od 15 X 1963 st. oficer opera-

z kontaktami operacyjnymi „Student” i „Lonio”. Do spotkań funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa z agenturą miało dojść ponownie już po zakończeniu uroczystości pogrzebowych. Ich celem miało być „zorientowanie się, jaka atmosfera istniała i jakie były charakterystyczne wypowiedzi wśród kleru aktywniej zaangażowanego w uroczystości i aktywu katolickiego w czasie uroczystości pogrzebowych”⁵⁷.

„Plan” z 7 lutego 1967 r. przewidywał również „zabezpieczenie techniczne” uroczystości pogrzebowych. W tym celu Wydział „T” SB (technika operacyjna) miał dokonać nagrań magnetofonowych wystąpień biskupów (kazań, przemówień), tym bardziej, że liczone się z przyjazdem do Przemyśla Prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego⁵⁸. W związku z ewentualnym przyjazdem Prymasa polecono śledzić jego poczynania Wydziałowi „B” SB zajmującemu się tzw. obserwacją zewnętrzną. Jej celem miało być ustalenie kontaktów hierarchy z osobami na terenie Przemyśla. Kontakty takowe miały być dokumentowane w formie zdjęć fotograficznych. Oprócz tego fotografowane miały być też osoby biorące udział w pogrzebie i to zarówno duchowni, jak i świeccy. Szczególną uwagę funkcjonariusze Wydziału „B” SB mieli zwracać na wygłaszających przemówienia, jak również na osoby czynnie angażujące się w organizowanie uroczystości, oraz biorące udział w powitaniu i pożegnaniu Prymasa. Fotografować miano również „zorganizowane i niezorganizowane grupy ludzi”, jak również pielgrzymki, itp.⁵⁹

Dowodzący całą akcją naczelnik Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie mjr J. Szybka zamianował kierownika Grupy I Wydziału IV

cyjny Grupy Operacyjnej Wydziału II SB z siedzibą w Przemyślu KW MO w Rzeszowie, od 1 VI 1975 zastępca naczelnika Wydziału II SB KW MO w Przemyślu, od 16 XII 1975 naczelnik Wydziału „W” SB KW MO w Krośnie, od 1 VIII 1982 zastępca naczelnika Wydziału Zabezpieczenia Operacyjnego SB KW MO w Krośnie, skreślony z ewidencji 21 II 1989 z powodu śmierci (*Twarze bezpieki w Polsce południowo-wschodniej 1944-1990*, s. 358-359).

⁵⁷ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Plan operacyjnego działania w czasie zabezpieczenia porządku na uroczystościach pogrzebowych sufragana przemyskiego bpa Tomaki Wojciecha w dniach 8-9 II 1967 w Przemyślu, k. 40-41.

⁵⁸ Plan nie przewidywał nagrywania rozmów telefonicznych z (i do) Kurii Biskupiej i Kapituły katedralnej, oraz duchowieństwa przemyskiego, gdyż te podsłuchiwane były nieustannie od wielu już lat. Ponadto w kilku ważniejszych biurach i pomieszczeniach Kurii i domu biskupiego funkcjonowały urządzenia podsłuchowe, zamontowane tam przez funkcjonariuszy bezpieki w 1965.

⁵⁹ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Plan operacyjnego działania w czasie zabezpieczenia porządku na uroczystościach pogrzebowych sufragana przemyskiego bpa Tomaki Wojciecha w dniach 8-9 II 1967 w Przemyślu, k. 41-42.

SB KW MO w Rzeszowie kpt. Z. Płatka odpowiedzialnym za zorganizowanie operacji inwigilowania i nadzorowania uroczystości pogrzebowych, jak również za bieżące przekazywanie informacji do centrali SB do Rzeszowa⁶⁰.

4. Przebieg eksporty w świetle relacji funkcjonariuszy bezpieczeństwa

Zgodnie z przygotowanym wcześniej przez SB harmonogramem działań, bezpośrednio po zakończeniu eksportacji sporządzony został w środę wieczorem 8 lutego 1967 r. „Komunikat z przeprowadzonej obserwacji podczas uroczystości pogrzebowych”⁶¹, podpisany przez naczelnika Wydziału „B” SB KW MO w Rzeszowie majora Bogdana Pierzgałę⁶², oraz kierownika Sekcji I Wydziału „B” kapitana Edwarda Nowickiego⁶³. Dowiadujemy się z niego, że w środę 8 lutego 1967 r. o godzinie 15.00 (a więc na godzinę przed rozpoczęciem obrzędu eksportacji), funkcjonariusze bezpieczeństwa rozpoczęli obserwację w pobliżu katedry, budynku Kurii biskupiej i domu kapitulnego. Tajniacy wychwycili, iż od godziny 15.10 zaczęli gromadzić się w pobliżu katedry pierwsi wierni. Większość z nich udawała się do pała-

⁶⁰ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Plan operacyjnego działania w czasie zabezpieczenia porządku na uroczystościach pogrzebowych sufragana przemyskiego bpa Tomaki Wojciecha w dniach 8-9 II 1967 w Przemyślu, k. 41-42.

⁶¹ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Komunikat z przeprowadzonej obserwacji podczas trwania uroczystości pogrzebowych biskupa Tomaki w Przemyślu dnia 8 II 1967 (środa), k. 76-76v.

⁶² **Pierzgała Bogdan Jakub**, s. Kazimierza i Janiny z d. Nagawska, ur. 25 VII 1925 w Warszawie, ukończył w 1959 Wydział Zaoczny Technikum Mechanicznego w Rzeszowie. Od 1948 w PPR a następnie PZPR. Awansował od stopnia chorążego (31 XII 1948 do stopnia pułkownika MO (19 X 1982). Od 19 X 1945 wywiadowca Sekcji 1 Samodzielnego Wydziału „A” MBP, od 1 I 1948 referent Sekcji 3 Wydziału III WUBP w Rzeszowie, od 1 VIII 1953 zastępca naczelnika Wydziału IV WUBP w Rzeszowie, od 1 I 1957 inspektor Samodzielnej Grupy Specjalnej KW MO w Rzeszowie, od 1 VII 1966 naczelnik Wydziału „B” SB KWMO/WUSW w Rzeszowie. Zwolniony ze służby 31 XII 1983 (*Twarze bezpieczeństwa w Polsce południowo-wschodniej 1944-1990*, s. 309-310).

⁶³ **Nowicki Edward**, s. Wojciecha i Wiktorii z d. Włodyka, ur. 20 III 1929 w Tropiu pow. Rzeszów, w 1976 ukończył studia zawodowe na Wydziale Prawa i Administracji UMCS w Lublinie Filii w Rzeszowie. Od 1948 w ZMP, od 1953 w PZPR. Awansował od stopnia plutonowego WOP (1 V 1952) do podpułkownika MO (31 V 1979). Od 25 VI 1953 referent przy Kierownictwie PUBP w Rzeszowie, od 1 X 1955 wywiadowca Sekcji 2 Wydziału „B” WUdsBP w Rzeszowie, od 1 X 1962 kierownik Sekcji I Wydziału „B” SB KW MO w Rzeszowie, od 1 VI 1975 naczelnik Wydziału „B” SB KW MO w Przemyślu a od 1 VIII 1983 SB WUSW w Przemyślu. Zwolniony ze służby 20 VII 1990 (*Twarze bezpieczeństwa w Polsce południowo-wschodniej 1944-1990*, s. 285-286).

cu biskupów [do domu kapitulnego], gdzie wystawione były zwłoki zmarłego hierarchy. Dyżur przy ciele zmarłego pełnił duchowny, który kierował porządkiem. O godzinie 15.30 do katedry „od strony klasztoru” [domu biskupiego] przybyli biskupi – ordynariusz Ignacy Tokarczuk i sufragan bp Bolesław Taborski. Dziesięć minut później, o godzinie 15.40 obaj wymienieni hierarchowie, wraz z biskupem sufraganem Stanisławem Jakiem i pięciu przyjezdnymi biskupami wyszli z budynku Kurii biskupiej i udali się do pałacu [domu kapitulnego].

W tym czasie przed katedrą gromadzili się księża, ustawiając się czwórkami, w oczekiwaniu na rozpoczęcie obrzędów. Z katedry wyniesionych zostało 22 chorągwie „skryte żałobą”. Jak to skrupulatnie obliczyli „obserwatorzy” – 16 z nich niosły dziewczęta, zaś 6 – chłopcy. O godzinie 16.00 uderzono w dzwony i rozpoczęło się uroczyste przenoszenie zwłok zmarłego biskupa do katedry. Z pałacu [domu kapitulnego] wyszedł ksiądz, który rozpoczął śpiew pieśni żałobnych, podchwyconych następnie przez zgromadzonych duchownych i wiernych. Liczbę wiernych, zebranych przy katedrze, funkcjonariusze bezpieczeństwa szacowali na około 800, z czego większość miały stanowić kobiety i dzieci. Niemniej, jak zauważono, „poważny procent stanowili mężczyźni w starszym wieku rekrutujący się ze środowiska inteligenckiego (rozpoznano kilku adwokatów)”. Natomiast zgromadzeni księża uformowali kolumnę złożoną z 28 czwórek.

Bezpośrednio przed wyruszeniem orszaku żałobnego do katedry „pod pałac [dom kapitulny] podjechał samochód «Fiat» nr rejestracyjny PM-2719, z którego wysiadł biskup i wszedł do pałacu”. Następnie 6 mężczyzn wyniosło na ramionach z domu żałoby trumnę ze zwłokami bpa Wojciecha Tomaki. Za trumną wyszło dziewięciu biskupów „Biskupi przemyscy szli ubrani na czarno, natomiast obci (sic!) jak zwykle”. Następnie kondukt żałobny ze śpiewem udał się wolno w stronę katedry. Po wniesieniu trumny do wnętrza świątyni „2/3 zebranych osób rozeszło się z placu, pozostała część udała się do katedry na nabożeństwo żałobne”⁶⁴.

Ekipa tajniaków zakończyła obserwację placu katedralnego i domu kapitulnego o godzinie 16.50. Podczas akcji, jak to odnotowano w raporcie, nie stwierdzono żadnego „niewłaściwego” (z punktu widzenia władzy komunistycznej) zachowania się zgromadzonych osób, jak też wypowiedzi „zasługujących na specjalne zainteresowanie”. Stwierdzono jedynie przypadki prowadzonych rozmów wśród zgromadzonych osób „jak dyskutowali na temat przyjazdu Wyszyńskiego mówiąc, że na pogrzeb biskupa Bardy...

⁶⁴ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Komunikat z przeprowadzonej obserwacji podczas trwania uroczystości pogrzebowych biskupa Tomaki w Przemyślu dnia 8 II 1967 (środa), k. 76-76v.

miał przyjechać i nie przyjechał. Teraz też mówili, że przyjedzie i również prawdopodobnie nie przyjedzie”⁶⁵.

Komunikat, sporządzony po zakończeniu uroczystości związanych z przeniesieniem (eksportą) ciała zmarłego hierarchy do katedry, nie informuje o działaniach operacyjnych prowadzonych w tym dniu wewnątrz katedry. Można zakładać, że funkcjonariusze bezpieczeństwa zabezpieczali także obrzędy żałobne w samej katedrze, zaś funkcjonariusze Wydziału „T” SB nagrywali przemówienia i kazania (z drukowanej relacji sporządzonej przez ks. dra S. Góreckiego wiadomo, że podczas eksporty Mszę św. za spokój duszy śp. biskupa sufragana odprawił ordynariusz tarnowski bp Jerzy Ablewicz, natomiast egzortę żałobną wygłosił ordynariusz przemyski bp Ignacy Tokarczuk⁶⁶).

5. Dzień pogrzebu w relacjach SB

Drugiego dnia uroczystości pogrzebowych w Przemyślu, 9 lutego 1967 r. w czwartek, ekipa funkcjonariuszy Sekcji I Wydziału „B” SB KW MO w Rzeszowie kontynuowała wyznaczone jej wcześniej zadania. Po ich zakończeniu sporządzono kolejny „Komunikat z przeprowadzonej obserwacji podczas trwania uroczystości pogrzebowych biskupa Tomaki w Przemyślu dnia 9. II. 67 r. (czwartek)”, sygnowany przez tych samych co i poprzednio esbeków⁶⁷. Z treści raportu można wnosić, że bezpieczeństwo w drugim dniu uroczystości żałobnych objęła inwigilacją znacznie bardziej rozległy teren, niż poprzedniego dnia, podczas eksportacji. Obserwację funkcjonariusze SB rozpoczęli już o godzinie 12.00 na dworcu PKP w Przemyślu „celem zaobserwowania przyjeżdżających pociągami biskupów i księży”. W raporcie odnotowano, że o godzinie 13.00 nadjechał pociąg z Krakowa, z którego wysiadło 36 księży, „w tym trzech zakonników Bernardynów”. Większość przybyłych duchownych udała się w stronę katedry pieszo, a pozostali w liczbie 12 odjechali taksówkami.

O godzinie 14.00 funkcjonariusze bezpieczeństwa, działający incognito rozpoczęli inwigilację w pobliżu katedry, gdzie zgodnie z ogłoszonym wcześniej planem o godzinie 14.30 miały rozpocząć się główne uroczystości, przed odprowadzeniem ciała zmarłego na cmentarz. Od godziny 14.15 do katedry zaczęli schodzić się tłumnie wierni. Część z nich zajmowała

⁶⁵ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, k. 76v.

⁶⁶ S. GÓRECKI, *Śp. Biskup sufragan dr Wojciech Tomaka (1875-1967). Wspomnienie pośmiertne*, s. 70.

⁶⁷ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Komunikat z przeprowadzonej obserwacji podczas trwania uroczystości pogrzebowych biskupa Tomaki w Przemyślu dnia 9 II 1967 (czwartek), k. 77-77v.

miejsce na placu przed katedrą i na ulicach Katedralnej i Tysiąclecia, a od godziny 15.20 wzdłuż prowadzącej do cmentarza ulicy J. Słowackiego. Nabożeństwo żałobne (Msza św.) w katedrze rozpoczęło się o 14.40 po południu (Mszę św. pogrzebową celebrował w tym dniu ordynariusz opolski biskup Franciszek Jop, zaś kazanie wygłosił ordynariusz tarnowski biskup Jerzy Ablewicz⁶⁸).

O godzinie 16.20 kondukt żałobny przy biciu dzwonów opuścił katedrę, kierując się na cmentarz główny przy ulicy J. Słowackiego. Prowadzący obserwację funkcjonariusze SB odnotowali, że trumnę ze zwłokami zmarłego nieśli na zmianę w grupach ośmioosobowych księży i osoby świeckie. Na placu przed katedrą i na ulicach zebrało się około 8 tysięcy osób. W kondukcje przed trumną zmarłego kroczyło czwórkami około 240 zakonników, 500 księży i alumnów „w tym jeden ksiądz w togach wojskowych”, oraz „7 czwórek Bernardynów”⁶⁹. W uroczystościach pogrzebowych wzięło udział też 16 biskupów „w tym dwóch [profesorów] z KUL-u w ciemnych togach”⁷⁰.

W dalszej części komunikatu informowano, że w czasie, kiedy kondukt pogrzebowy wszedł na prowadzącą do cmentarza ulicę J. Słowackiego połowa zebranych osób rozeszła się⁷¹. Również w dalszej drodze „szereg osób zawracało w stronę miasta, w tym i księży” tak, iż na cmentarzu przy pochówku „było nie więcej jak 3 tysiące osób”⁷². Uroczystości żałobne zakończone zostały o godzinie 17.40, już po zapadnięciu zmroku. Po biskupów uczestników konduktu pogrzebowego i większość księży przyjechały pod cmentarz samochody osobowe i taksówki.

W raportach, wysyłanych już po zakończonych egzekwiach przez funkcjonariuszy SB do Rzeszowa zwracano uwagę na wydawałoby się mało ważne szczegóły np. takie, że wśród zebranych na uroczystościach pogrze-

⁶⁸ S. GÓRECKI, *Śp. Biskup sufragan dr Wojciech Tomaka (1875-1967). Wspomnienie pośmiertne*, s. 71.

⁶⁹ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Komunikat z przeprowadzonej obserwacji podczas trwania uroczystości pogrzebowych biskupa Tomaki w Przemyślu dnia 9 II 1967 (czwartek), k. 77.

⁷⁰ *Tamże*. KS. S. GÓRECKI w drukowanym sprawozdaniu podał, iż w ostatnim dniu żałobnych uroczystości pogrzebowych 9 II 1967 w czwartek uczestniczyło 20 biskupów (S. GÓRECKI, *Śp. Biskup sufragan dr Wojciech Tomaka (1875-1967). Wspomnienie pośmiertne*, s. 71).

⁷¹ KS. S. GÓRECKI w przywoływanym drukowanym sprawozdaniu podał, iż „Ciągłemu się na przestrzeni ponad tysiąca metrów konduktowi asystowały nieprzeliczone tłumy wiernych stojących szpalerami wzdłuż długiej drogi na cmentarz przy ul. Słowackiego” (*Tamże*, k. 71).

⁷² IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Komunikat z przeprowadzonej obserwacji podczas trwania uroczystości pogrzebowych biskupa Tomaki w Przemyślu dnia 9 II 1967 (czwartek), k. 77.

bowych przeważały kobiety i dzieci, czy też „60 młodych chłopców [ministrantów] ubranych było w białe komże i fioletowe kołnierzyki. Około 50 kobiet świeciło przez cały czas świece”⁷³. Uwadze esbeków nie uszło i to, że na trumnie zmarłego hierarchy przytwierdzona była jedynie mitra biskupia a innych ozdób nie było. Z kolei uczestnicy konduktu przez całą drogę na cmentarz śpiewali werset „Dobry Jezu” i różne pieśni żałobne. Podczas uroczystości nie odnotowano „żadnych zasługujących na uwagę wypowiedzi zebranych”⁷⁴.

Ekipa operacyjna SB zwracała uwagę nie tylko na uczestników uroczystości żałobnej, ale także na samochody, którymi przyjechali do Przemyśla biskupi i niektórzy księża. W „komunikacie” odnotowano skrzętnie ich numery rejestracyjne. Były to: LL-9916, IA-6453, 9960-KW, AT-0504, TA-7026, SF-„Wołga” KB-7055, LL-0915 „Reno”, SK-7502, WW-0722 „Mercedes”, KE-8685, 3944-RA, RF-0180, RK-0021, 0266-RA „Taksówka”, 0073-RA, 0266-RA, „Taksówka”, RR-0572⁷⁵.

Komunikaty z obserwacji przeprowadzonej podczas uroczystości pogrzebowych sufragana przemyskiego biskupa W. Tomaki w dniach 8 i 9 lutego 1967 r., opracowane przez kierownika Sekcji I Wydziału „B” kpt. E. Nowickiego i naczelnika Wydziału „B” KW MO w Rzeszowie mjr. B. Pierzgałę, oznaczone klauzulą „Tajne”, dostarczone zostały 12 lutego 1967 r. naczelnikowi Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie [mjr Józefowi Szybce]. Dołączono do nich 34 sztuk fotografii dokumentujących różne fazy uroczystości, głównie jej uczestników (duchownych i świeckich)⁷⁶.

Z chwilą śmierci biskupa Wojciecha Tomaki prowadzona na niego Teczka ewidencji operacyjnej na biskupa (w tym materiały z uroczystości żałobnych) miała być złożona w archiwum MSW. Nie doszło jednakże od razu do tego, gdyż Wydział IV SB KW MO w Rzeszowie wykorzystywał jeszcze przez jakiś czas niektóre materiały w niej zawarte do działań dezintegracyjnych przeciwko rodzinie hierarchy i przeciwko diecezji przemy-

⁷³ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Komunikat z przeprowadzonej obserwacji podczas trwania uroczystości pogrzebowych biskupa Tomaki w Przemyślu dnia 9 II 1967 (czwartek), k. 77.

⁷⁴ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Komunikat z przeprowadzonej obserwacji podczas trwania uroczystości pogrzebowych biskupa Tomaki w Przemyślu dnia 9 II 1967 (czwartek), k. 77v.

⁷⁵ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Komunikat z przeprowadzonej obserwacji podczas trwania uroczystości pogrzebowych biskupa Tomaki w Przemyślu dnia 9 II 1967 (czwartek), k. 77v.

⁷⁶ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, Pismo Naczelnika Wydziału „B” KW MO w Rzeszowie do Naczelnika Wydziału IV KW MO w Rzeszowie z 12 II 1967, k. 78.

skiej⁷⁷. Dopiero po ich zakończeniu starszy oficer operacyjny Wydziału IV KW SB MO w Rzeszowie por. W. Kowal sporządził 17 czerwca 1967 r. wnioski o złożenie prowadzonej na biskupa Teczki ewidencji operacyjnej nr 10512 w Archiwum Wydziału „C” SB KW MO w Rzeszowie. Równocześnie zaproponował, ażeby „materiały przechowywać w archiwum przez okres 10 lat”. Jego wniosek opatrzony klauzulą „Tajne”, zatwierdził 22 czerwca 1967 r. naczelnik Wydziału IV SB KW MO w Rzeszowie mjr Józef Szybka⁷⁸.

Należy podkreślić, że wieloletnia inwigilacja biskupa Wojciecha Tomaki przez UB/SB, zakończona w dniu jego pogrzebu, nie była jakimś wyjątkowym i odosobnionym incydentem na gruncie polskim w okresie PRL-u. Działania tego typu dotyczyły *de facto* wszystkich biskupów oraz duchownych rzymskokatolickich i wynikały w dużej mierze z lęku totalitarnej władzy przed cieszącym się wielkim zaufaniem społecznym Kościołem katolickim, który broniąc wytrwale swojej niezależności od „cezara”, bronił zarazem wolności każdego człowieka. Próby rozciągnięcia przez reżim komunistyczny pełnej kontroli na Kościołem ostatecznie nie powiodły się. Z brutalnej konfrontacji wyszedł on wprawdzie poraniony, ale zwycięski. Wybuch „Solidarności” w roku 1980, a następnie przemiany roku 1989 w Polsce położyły kres oficjalnej walce aparatu władzy z Kościołem. Czy jednak na długo?...

⁷⁷ IPN Rz 053/196, t. 2, Teczka II Ewidencji operacyjnej na biskupa Tomakę Wojciecha, k. 73.

⁷⁸ IPN Rz 053/196, t. 1, Teczka I Ewidencji operacyjnej „B” [bp] Tomaka Wojciech, k. 79. Akt ten zamykał trwające z górą 20 lat rozpracowywanie przez tajne służby peerelowskie biskupa Wojciecha Tomaki, postrzeganego przez reżim komunistyczny jako „niebezpieczny wróg władzy ludowej”.